

Hanefi Mezhebine Göre Ribevî Mallarda Ebediyen Veznilik ve Keylilik Meselesi

Eternally Quarter and Capacity Measure in Ribevi Goods According to Hanafi Mazhab

Hamdi ÇİLİNGİR

Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hamdicilingir@sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-6239-0134

Öz: Hanefi mezhebinde karza konu olan mallar misli ve tüketilebilen mallardır. Misli mallar da vezni ve keyli mallar ile birimleri birbirine yakın büyüklükte olan mallar (adediyât-ı mütekâribe) olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefi mezhebinin genel yaklaşımına göre naslarda veznilik ve keyliliği belirtilmiş mallar ebediyen bu ölçü birimlerine tabidir. Buna göre riba hadisinde geçen altın ve gümüşün ebediyen vezni; buğday, arpa, hurma ve tuzun da ebediyen keyli olduğu hususunda ittifak vardır ve mezhep içinde kabul gören görüş budur. Ancak Ebu Yusuf'tan zayıf bir rivayet de olsa bu konuda farklı bir görüş aktarılmıştır. Bu görüşe göre riba hadisinde geçen altı maddenin ölçü birimleri zamanla örfe göre değişebilmektedir. Ebu Yusuf'tan aktarılan bu zayıf görüş, tarihsel süreç içerisinde zaman zaman kendisine başvurulmuş ve çıkış yolu olarak görülen bir görüş haline gelmiştir. Bu makale Ebu Yusuf'un bu görüşünün bir nevi izini sürmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ribevi Mal, Faiz, Veznilik, Keylilik
JEL Kodları: B10, B19

Abstract: The goods that are subject to qard in the Hanefi school are the fungible and consumable goods. Fungible goods consist of measurable goods by capacity, quarter and numerable goods. According to the general Hanafi approach, the goods that are specified in verses as measurable by capacity and quarter, are always measurable by capacity and quarter and don't change forever. Accordingly, gold and silver that were mentioned in hadith of usury are always measurable by quarter whereas wheat, barley, date and salt which were mentioned in hadith of usury are always measurable by capacity. This view is the main and basic view of the Hanafi school. However a different opinion was transmitted from Abu Yusuf in this respect. According to this view, the measurement units of the six items in the usury hadith may change over time according to the custom. This "weak" view which was transmitted from Abu Yusuf, has become a savior view from time to time in the history. This article, attempts to trace this view of Abu Yusuf.

Keywords: Ribevi Goods, Usury, Quarter, Capacity Measure
JEL Codes: B10, B19

1. KARZA KONU MALLARIN HANEFİ MEZHEBİ TEORİSİNDEKİ YERİ

Borç verme veya ödünç verme işlemi klasik fıkıh literatüründe “karz” olarak nitelenir. Karz işlemi aslında paranın para ile vadeli olarak mübadelesi mahiyetinde olup “sarf” kurallarına göre faiz cereyan edebileceği bir işlem hükmündedir. İşlemin bu mahiyetinden ötürü karz meselelerinin çoğunlukla fıkıh kitaplarında “sarf bölümü” içerisinde ele alınıp işlendiği görülür. Hanefi fakihlerinden Suğdî (ö. 1068) bunu özlü bir şekilde ifade ederek sarfın “alışverişte sarf” ve “karzda sarf” olmak üzere ikiye ayrıldığına işaret eder (Suğdî, 1984, 1/491-492). Sarf kuralları açısından bakıldığında peşin para ile vadeli paranın değişimi mahiyetinde olup vade faizine açık olmasına rağmen karz akdinin meşruluğu nasla ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uygulamasıyla sabittir. Bundan ötürü teorik olarak sarf akdi gibi tamamen bir mübadele işlemi olarak görülme yerine başı teberrü sonu ivazlı bir işlem olarak kabul edilmekte ve işlemin mahiyetine dayalı bir faiz yorumu devre dışı bırakılmaktadır. Karz akdinin mahiyetinden kaynaklı faiz yorumunu devre dışı bırakmak için geliştirilen bir başka açıklama tarzına göre ise karz bir ariyet hükmündedir. Çünkü Serahsî’nin de işaret ettiği gibi böyle bir yorum benimsenmediği müddetçe karz akdi bir şeyin kendi cinsiyile vadeli olarak mübadelesi mahiyetinden ötürü haram kabul edilmesi gerekecektir (Serahsî, t.y., 14/31). Ancak genel olarak kabul edildiği üzere karz akdi kendisi gibi yine bir ödünç mahiyeti taşıyan ariyet akdinden tüketilen mallarda cereyan edilişi itibarıyla ayrılır ve bu yönden karz “tüketim ödünçü”, ariyet de “kullanım ödünçü” olarak Türkçeye tercüme edilir. Bu açıdan bakıldığında karz akdi yalnızca tüketilerek kullanılabilen mallarda söz konusu olabilir. Ancak bir malın yalnızca tüketilebilir olması karza konu olabileceği anlamına gelmez. Karz akdinde borç olarak alınan mal tüketilerek kullanılacağı ve nihayetinde tüketilen bu malın geri iade edilmesi gerekeceği için ilgili malın aynı zamanda misli mal kategorisine dahil olması gerekmektedir (Alâeddin Semerkandi, 1994, 3/35). Hanefi mezhebine göre misli mallar; vezin (tartı) ölçüsüne göre mübadele edilenler (*mevzûnât*), keyl (hacim) ölçüsüne göre mübadele edilenler (*mekîlât*) ve birbirine yakın boyutlarda olup aded olarak mübadele edilenler (*adediyât-ı mütekâribe*) olmak üzere üç sınıftan oluşmaktadır (Burhaneddin İbn Mâze el-Buhari, 2004, 7/124). Serahsî’nin (ö. 1090) de işaret ettiği gibi gasp edilip tüketildiğinde misliyle tazmin edilmesi gereken bütün mallar aynı zamanda karz akdinin de konusu olabilirken kıymetiyle tazmin edilmesi gerekenler karz verilememektedir. Çünkü kıyemi bir malın değeri ancak tahmin ve zanna dayalı olarak bilinebileceğinden karz akdinde ve ribevi malların mübadelesinde gerekli şart olan eşitlik (*mümasalet*) sağlanamamaktadır (Serahsî, t.y., 14/31). Bundan ötürü kıyemi bir malın borç olarak alınması *fasit* kabul edilmekte ve *fasit* satım hükümlerine tabi olmaktadır (Bilmen, 1976, 6/95). Misli mallar borç olarak alınıp tüketildiğinde kural olarak misliyle iade edilir ancak borç alınıp da tüketilmeyen malların misliyle mi yoksa aynıyla mı iade edileceği konusunda Hanefi mezhebinde iki yaklaşım bulunmaktadır. Ebû

Hanîfe ve İmam Muhammed borç alınıp tüketilmeyen misli malların mislinin verilebileceğini, Ebu Yusuf ise mutlaka aynının geri iade edilmesi gerektiği görüşündedir (Bilmen, 1976, 6/95).

Hanefi mezhebinde karzın konusu yalnızca misli mallardır. Misli mallar aynı zamanda değer ölçüsü ve para olarak kullanılabilen mallara işaret eder. Bu anlamda Hanefiler malları değer ölçüsü (*semen*) olabilme açısından üçe ayırmaktadır; Altın ve gümüş bir akitte her zaman değer ölçüsü (*semen*), misli olmayan mallar da akdin konusu (*mebi*) olarak kabul edilirken keyli ve vezni mallar bazen değer ölçüsü (*semen*) bazen de akdin konusu (*mebi*) olarak yer alabilmektedir (Serahsî, t.y., 14/2). Bu tasnif dikkate alınarak ifade edilecek olursa aslında karzın konusu her zaman değer ölçüsü kabul edilen altın ve gümüş gibi mallarla bazen değer ölçüsü bazen akdin konusu olabilen keyli ve vezni mallardır. Bunları birleştiren ortak özellik misli olmaları ve buna bağlı olarak değer ölçüsü olarak işlem görebilmeleridir. Faiz de bu tür misli malların cinsleriyle mübadelesinde meydana gelmektedir.

Hanefi mezhebi faizin illeti olarak cins birliği ile veznilik ve keylilik (cins ve kadr) özelliklerini kabul etmektedir. Buna göre faiz, veznilik ve keylilik özelliğine sahip aynı cins malların mübadelesinde cereyan etmektedir. Meşhur riba hadisinde geçen altı maddeden altın ve gümüş vezni; buğday, arpa, hurma ve tuz da keyli olarak kabul edilmekte ve bunların kendi cinsleriyle mübadelesinde kurallara riayet edilmediğinde faiz gerçekleşebilmektedir. Hadiste adı geçen mallarla veznilik veya keylilikte birleşen ve kendi cinsleriyle mübadele edilen mallar için de bu durum geçerlidir. Hanefiler riba hadisinde geçen maddelerden altın ve gümüşün veznilikliğini ve buğday, arpa, hurma ile tuzun keyliliğini nassın belirlediğini ve bu özelliklerinin ebedi olduğunu kabul etmektedir. Örneğin Hanefi fakih Cessas (ö. 981) riba hadisinin bir örneğini verir ve bu hadiste altının veznilikliğini, buğdayın ise keyliliği açıkça zikredilmektedir (Cessas, 2010, 3/22). Bu anlayışın ortaya çıkardığı en önemli problem hadiste zikri geçen maddelerin birbiriyle mübadelesinde veznilik veya keylilik özelliklerinin zamanla örfe bağlı olarak değişim göstermesidir. Özellikle veznilikliğin nasla sabit olan ve bir değer ölçüsü olarak kullanılan gümüş sikkelerin veznen değil adeden mübadele ve borç konusu olup olamayacakları meselenin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Bu makale konuyla ilgili temel bazı meselelere temas ederek inceledikten sonra bu konuya odaklanacak ve Ebu Yusuf'un bu konudaki farklı görüşünün bir yandan izini sürecektir diğer yandan da bu görüşe bir kurtarıcı (*muhallis*) olarak atıf yapan iki fakihin Birgivi ve İbn Âbidin'in görüşlerini inceleyecektir.

Konuyla ilgili görebildiğimiz kadarıyla daha önce yapılmış yalnız bir çalışma vardır. Bu çalışma da Emrullah Dumlu'nun 2016 yılında yayınladığı "Ebu Yusuf'un 'Örfe Dayalı Nassın Örf Değiştiğinde Değişebilirliğine' İlişkin Görüşünün Tespit ve Tetkiki" başlıklı çalışmasıdır (Dumlu, 2016). Yazar modern

dönemde Ziya Gökalp gibi Ebu Yusuf'un bu görüşüne dayanarak örfü bütün muamelat alanının temeli yapmaya çalışan bir görüşten hareketle çalışmasına karar vermiş görünmektedir. Dumlu, Ebu Yusuf'un bu görüşünün böyle bir iddiaya temel yapıp yapılamayacağını tartışmaktadır. Ebu Yusuf'un yaklaşımının nass karşısında örfü tercih etmek olmadığına işaret eden yazara göre Ebu Yusuf yalnızca nassı örf ile talil ve tevil etmektedir.

2. NASSA BAĞLI OLARAK EBEDİYEN VEZNİLİK VE KEYLİLİK

Hanefi mezhebine göre ivazlı bir akitte vezni veya keyli özellikteki bir malın kendi cinsiyle değişiminde faiz cereyan edebilir. Bu anlamda faizin illetini "cins ve kadr (veznilik ve keylilik)" olarak belirleyen Hanefiler mübadele edilen mallar arasında her iki özelliğin birlikte bulunması halinde hem fazlalık hem vade faizi, yalnız birinin bulunması halinde sadece fazlalık faizi gerçekleşeceğini, buna mukabil her iki özelliğin bulunmaması durumunda ise herhangi bir faiz türünün ortaya çıkmayacağını kabul eder (Heyet, t.y., 3/117). Hanefilerin faizin illetine dair bu yorumunun arkasında riba hadisinde geçen altı maddenin Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde vezni ve keyli olarak mübadele edilmesi yatar. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde altın ve gümüş vezni olarak, buğday, arpa, hurma ve tuz ise keyli olarak mübadele edilmekteydi (İbn Âbidin, 1966, 5/177). Buna dayalı olarak Hanefiler şöyle genel bir ilkeyi benimsemiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde nasla keyliliği sabit buğday, arpa, hurma, tuz gibi maddeler ebediyen keyli; nasla vezniligi sabit altın ve gümüş gibi maddeler de ebediyen vezni kabul edilir. İnsanlar zamanla aksini örf edinse bile bu değişmez (Kuduri, t.y., 87; Serahsi, t.y., 12/142). Hakkında nas bulunmasa da Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde keyli veya vezni olarak mübadele edildiği bilinen maddeler de ebediyen keyli veya vezni kabul edilmektedir (Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 7/75; Heyet, t.y., 3/117). Hakkında nas olmayan ya da Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hangi ölçü birimine göre mübadele edildiği bilinmeyen maddelerin vezniligi ve keyliliği hususunda ise insanların örfüne itibar edilmektedir (Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 7/75; Heyet, t.y., 3/117). Görüldüğü üzere Hanefi mezhebi nasla sabit olsun ya da olmasın bilinmesi durumunda Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde malların mübadelesinde hangi ölçü biriminin kullanıldığını esas almaktadır. Bu anlayışa göre bir kimse mesela buğdayı buğdayla *veznen*, altını altınla *keylen* eşit olacak şekilde bile mübadele etse caiz kabul edilmemektedir. İnsanların bunu örf edinmiş olmasının da hükme etkisi yoktur (Heyet, t.y., 3/117). Çünkü buğdayın keyliliği ile altının vezniligi nasla sabittir ve bu hususta örf dikkate alınmaz. Haskefi'nin de işaret ettiği gibi nas örfe göre daha kuvvetli bir delildir ve daha kuvvetli delil varken daha zayıfına itibar edilmez (Haskefi, 1966, 5/176). Nassın örfe göre daha güçlü delil kabul edilmesi şu şekilde gerekçelendirilir: (i) örf batıl olabilir ama nas batıl olamaz

(ii) örf yalnız bir beldenin ahali için geçerli olabilirken nas herkes için bağlayıcıdır ve (iii) örfün huciyeti nasla sabit olmuştur (İbnü'l-Hümâm, 1970, 7/15).

Anlaşıldığı kadarıyla bu tür mübadele işlemlerinde faiz ihtimaline binaen katı bir şekilde nassen keyli olan mallarda yalnız keylen eşitlik, nassen vezni mallarda da yalnız veznen eşitlik dikkate alınmaktadır. Aksi durumda ilgili malların mübadelesinde nassen belirlendiği düşünülen ölçü birimine göre eşitliğin sağlandığından emin olunamamaktadır.¹ İbn Nüceym'in (ö. 1563) işaret ettiği üzere bir mübadele işleminde eşitliğin (*mümâselet*) sağlanması suret ve mana itibarıyla olur ve sureten eşitliği ölçü birliği sağlarken manen eşitliği de cins birliği sağlamaktadır (Zeyneddin İbn Nüceym, t.y., 6/138). Dolayısıyla bir mübadele işleminde faize düşmemek için Hanefilere göre hem sureten hem manen eşitliğe dikkat etmek gerekmektedir.

Hanefi mezhebinin kurucu imamlarına nispet edilen ve mezhep içinde genel kabul gören yaklaşım budur. Ancak konuyla ilgili Ebu Yusuf'tan farklı bir görüş nakledilmektedir. Buna göre bir şeyin vezniligi veya keyliliğinde esas ölçü nas değil örfdür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında da vezni olan da keyli olan da *nassa binaen değil o zamanın örfüne binaen* vezni veya keyli olarak kabul edilmişti (Serahsî, t.y., 12/142). Bu görüş mezhep kaynaklarında Ebu Yusuf'tan gelen meşhur rivayetin aksine (İbn Âbidin, 1966, 5/176), şâz (Burhaneddin ibn Mâze, 2004, 7/75) ya da zayıf (Birgivi, 2011, 559) bir rivayet olarak nitelenmiş ve zahirürrivaye dışında bir görüş olarak kabul edilmiştir. Nevâdirin Hanefi mezhebindeki rolüne bağlı olarak da ilk dönemlerden itibaren konuya dair hakim görüşten farklı ve zayıf bir görüş olarak kaynaklarda aktarılmış ve belli zamanlarda ihtiyaca göre ön plana çıkartılarak zahirürrivaye görüşünü terk için bir dayanak haline getirilmiştir. Hanefilere göre vezniligi nasla sabit gümüş dirhemlerin zamanla adedi olarak alışveriş ve borç konusu edilmeye başlanması Ebu Yusuf'un bu görüşünü gittikçe öne çıkarmıştır. Nitekim bu çalışmada bu mesele ayrıca ele alınacaktır.

Ebu Yusuf'un bu görüşü muhtemelen selem ile alakalı nevâdir olarak gelmiş ve sonrasında geçerliliği bütün satım türlerine teşmil edilmiştir. Serahsî konuyla ilgili genel ilkeyi "selem" bahsinde aktarırken (Serahsî, t.y., 12/142) Burhaneddin el-Buhari (ö. 616/1219) selem bahsinde (Burhaneddin ibn Mâze, 2004, 7/75) şunları kaydetmektedir:

"Dirhem ile keyli malda veznen selem yapsa veya dirhem ile vezni malda keylen selem yapsa yani keyliliği nasla sabit malda veznen, vezniligi nasla sabit malda keylen selem yapsa Hasan b. Ziyad'ın el-Mücerred'de ashabımızdan zikrettiğine göre caizdir, Tahavi'nin ashabımızdan zikrettiğine göre ise caiz değildir. Buna göre konu hakkında iki rivayet olmuş oldu.

1 Siraceddin İbn Nüceym ve İbn Abidin'in de dikkat çektiği üzere aslında bu tür durumlarda eşitliğin sağlandığından emin olursa bu işlem caiz olur. Bkz. Sirâceddin İbn Nüceym, 2002, 3/473; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr ala'd dürri'l-muhtâr*, 5/176.

el-Münteka'da keyli malda veznen selem yapmanın cevazı hususunda Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşünü olumsuz olarak zikrederken Ebu Yusuf'un görüşünü ise olumlu olarak zikretti. Keyliliği nas ile sabit malın kendi cinsiyle (mesela buğdayın buğdayla) veznen değişimi caiz değildir, veznen eşit gelseler bile. Çünkü şeriatla bu tür değişime keyli eşitlik şartıyla izin verilmiştir. Fetâvâ ehl-i Semerkand'ta aktarıldığına göre: (Buğdayın buğdayla veznen değişiminde) keylen de eşit oldukları bilinirse caiz olur. Aynı şekilde unun un ile veznen değişimi vezinde eşit olsalar da caiz değildir, çünkü un keylidir. Ancak ikisinin de aynı zamanda keylen eşit olduğu bilinirse o zaman caiz olur. Yine aynı kaynaktan: Vezniligi nas ile sabit şey kendi cinsiyle keylen mübadele edilemez. Ebu Yusuf'tan bu konuda şaz bir rivayet vardır: İnsanlar bunu örf edinmişse caizdir."

Yukarıda *el-Münteka'daki* nakilde görüleceği üzere Ebu Yusuf'tan nassen keyli malda veznen, vezni malda da keylen selem yapılabileceğine dair bir görüş aktarılmaktadır. Muhtemelen bu nevâdir görüş Ebu Yusuf'a atfedilen genel görüşün kaynağını teşkil etmektedir. Nitekim kurucu imamların görüşlerinin kıyas yoluyla diğer meselelere taşındığı açıkça bilinmektedir. Mesela Ebu Hanife'den ekmeğe vezni veya adedi olarak selem yapılamayacağına dair bir rivayet vardır. Bu rivayete/asla dayalı olarak ekmeğin veznen veya adeden borç alınıp verilmesinin de buna kıyasla Ebu Hanife açısından caiz olmayacağı belirtilmiştir. Nitekim Burhaneddin el-Buhari (ö. 616/1219) bunun gerekçesini "Çünkü ona (Ebu Hanife'ye) göre ekmeğe selem caiz olmadığına göre karzda hayli hayli caiz olmaz. Çünkü karz konusundaki kurallar seleme göre daha sıkıdır. Mesela elbisede (siyab) karz olmazken selem caiz oluyor".

Son cümlede de alıntılındığı üzere karz konusu seleme göre daha sıkı kurallara tabidir. Bundan ötürü Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre örneğin buğday gibi keyli bir malın veznen selem akdinin konusu yapılabilmesi mümkündür. Çünkü onlara göre satımda "mümaselet" aranırken selemde yalnız "malumiyet" aranmaktadır (Tahavi'den Naklen İbnü'l Hümmam, 1970, 7/16). Ancak veznen selemi yapılabilen buğdayın bu şekilde satım konusu veya karz konusu yapılmasını uygun görmezler. Hasan b. Ziyad'ın rivayetine göre buğdayın veznen satımı selemde de caiz olmamaktadır (İbnü'l Hümmam, 1970, 7/16).

Konuyla ilgili başka bir tartışma alanı örfen belirlenmiş veznilik ve keyliliğin el işi (*es-sun'a*) ile değişip değişmeyeceği meselesidir. Hanefi mezhebine göre altın ve gümüş dışında kalan vezni veya keyli mallar el işi (*sun'a*) ile bu özelliklerini kaybedebilir. Örneğin demir ile pamuğun her ikisi de vezni olduğu için birincisi re'sül-mal ikincisi de müslemün-fih kılınarak bir işlem yapılamamaktadır. Çünkü bu iki madde veznilik özelliğinde birleştiği için peşin olması gerekmektedir. Ancak iki taraftan biri el işi ile veznilikten çıkması halinde (altın ve gümüş dışındaki maddelerde) bu işlem caiz hale gelmektedir. Örneğin demir bir kılıç re'sül-mal kılınıp vezni bir mal da müslemün-fih yapı-

İrşa bu işlem caiz hale gelir. Bu son meselede cins birliğinin oluşmaması için müslemün-fihin demir olmaması şarttır (İbnü'l Hümmam, 1970, 7/14).

3. DİRHEM/GÜMÜŞ PARA DIŞINDAKİ MALLARIN KARZ VERİLMESİNDE VEZNİLİK VE KEYLİLİK

Hanefi fakihleri vezniligi veya keyliliği nasla sabit maddelerin ve hakkında nas bulunmasa da Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde keyliliği ve vezniligi bilinen maddelerin ebedi olarak bu özellikte kalacağını kabul ederler. Bunun dışında kalan maddelerin veznilik veya keyliliğini de örfে bırakırlar. Bu üçüncü şıkka giren maddelerin vezniligi veya keyliliği farklı bölgelere göre ya da farklı zamana göre örfi olarak belirlenmektedir. Nitekim fıkıh kitaplarında bu tür maddelerin vezniligi veya keyliliği tartışması geçmektedir. Bu kısımda bu örneklere dair bazı meseleler aktarılacaktır.

Örfe bağılı olarak keyliliği ve vezniligi tartışmalı maddelerden biri ekmeğdir (*hubz*). Ekmeğin vezni, keyli veya adedi olarak karz konusu yapıp yapılamayacağı erken dönemde tartışılmıştır. İbrahim en-Nehai'ye nispet edilen bir görüşe göre ekmeğin borç alınması adedi olarak yapılabilir. İmam Muhammed'in görüşü de buna paralel olarak şekillenmiştir. Ebu Yusuf'a göre ekmeğin karz verilebilir. Ebu Hanife'ye göre ise hiçbir surette ekmeğin karz olarak verilmesi caiz değildir. Çünkü ona göre ekmeğin misliyattan sayılmamaktadır. Hem Ebu Yusuf'un görüşü hem de İmam Muhammed'in görüşü örfе dayandırılmaktadır (Bkz. Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 7/125). Fetvanın Ebu Yusuf'un görüşüne göre olduğu kaydedilir (Heyet, t.y., 3/201). Birbiriyle çağdaş dönemde yaşamış olan Hanefi kurucu imamlarının görüşlerini örfе dayandırdıkları dikkate alınırsa öncelik-sonralık ilişkisinin mi yoksa aynı anda farklı örflerin geçerliliğinin mi baskın olduğunu tespit güçtür.

el-Fetâvâ el-Alemgiriyye'nin karzla ilgili bölümünün başında konuyla ilgili farklı kaynaklardan farklı dönemlere dair referanslar vardır. Hangi maddelerin tartışma konusu yapıldığına dair bir fikir vermek üzere burada bazı nakillere yer verilebilir. *Nevâdir-i Hişam*'da yer aldığına göre Ebu Yusuf buğday ve unun veznen değişiminde bir zaruret ve hayır olmadığını beyan etmiştir. *el-Asl*'da geçtiği üzere bir kimse unu veznen borç alsın onu veznen iade etmez, kıymeti üzerine anlaşılır. Ebu Yusuf'tan bir rivayete göre insanlar bunu örf edinmişse caiz olur. *el-Gıyasiyye*'deki nakle göre fetva Ebu Yusuf'un kavline göredir. *el-Muhil*'te geçtiği üzere cevizin keylen patlıcanın da adeden karz alınması caizdir. *Fetâvâ At-tâbiye*'de yer aldığı üzere kerpiç ve tuğlaların birbirinden farklı olmaması şartıyla adedi olarak karz alınması caizdir. *et-Tatarhaniye*'de geçtiği üzere keylen değil veznen karz alınması caizdir (Burhaneddin İbn Mâze, 2004, 3/201-202). Bütün bu nakillerden anlaşıldığı kadarıyla naslarda vezniligi veya keyliliği belirlenmemiş maddeler zamanın ve bölgenin örfüne göre değişmektedir.

4. HANEFİ TEORİSİ İÇİNDE KARZA KONU OLMASI AÇISINDAN PARA: DİRHEM, DİNAR, MAĞŞUŞ PARA, FELLS

İslam'dan önce Araplar para birimi olarak dinar ve dirhemi kullanıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de bu para birimleri aynen kullanılmaya devam etti ve mehir ve nisap benzeri kriterler bu para birimine göre belirlendi. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde dinar ile dirhem pariteleri arasındaki oran 1/10 idi. Dinarı Bizans, dirhemi de Sasaniler basıyordu. Dinarlar standart ayar ve ağırlıktayken dirhemler farklı ayarlarda idi. Bundan ötürü anlaşılarda hangi dirhem ölçü alınacağı sorunu ortaya çıkabiliyordu. Özellikle birden fazla çeşidin geçerli olduğu yerlerde borç ödemelerinde bunun belirlenmesi önem arz ediyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Tartı (*el-veznü*) Mekkeliler'in tartısı, ölçü (*el-mîzân*) Medineliler'in ölçüsü" (Ebu Davud, "Büyü", 8.) buyurarak esas alınacak tartı ve ölçüyü belirlemiştir. Altın ve gümüş paralar için Arapça'da "nakdeyn" tabiri kullanılmakta ve bunlar yaratılıştan semen kabul edilmekteydi. Bu ikisi dışında piyasada genellikle demir, bakır ve bunların alaşımlarından basılan felsler bulunurdu. Felsler İslam tarihinin ilk dönemlerinde para sistemi içerisinde tali para sistemi olarak kullanılmaktaydı. Zamanla tüm ödemelerde asli para gibi kullanılmaya başlandı. Felslerin para hükmü taşıyıp taşımadığı mezhep imamları döneminden itibaren tartışılmıştır. Hanefi mezhebinde İmam Muhammed'e göre rayic olduğu sürece felsler nakdeyn hükmünde paradır. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre ise bunlar para olmakla beraber nakdeynden farklı özelliklere sahiptir. Örneğin standart basılmış dinar ve sikkeler mübadele işlemlerinde tayin ile taayyün etmediği halde felsler kendi cinsleriyle değişiminde tayin ile taayyün etmektedir (Bkz. Gözübenli, 2015, 90-101).

Hanefi mezhebinde paraya bakış temelde dinar, dirhem (*nakdeyn*) ve bunlar dışında kalan mağşuş paralar şeklinde üçlü bir kategori içinde şekillenmiştir. Hanefi mezhebinin yaklaşımını gelişmiş sistematiği ve tasnifleriyle dikkat çeken Kâsânî'nin *el-Bedâiü's-sanâi* isimli eserinde görmek mümkündür. Üstelik Kâsânî Hanefi mezhebinin paraya bakışını üçlü bir tasnif içinde verdikten sonra konumuzu yakından ilgilendiren mağşuş dirhemlerin adedi olarak borç konusu olup olamayacağına göre bunları ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Altın dinarlar standart olarak basıldığından Kâsânî buna değinmeden gümüş dirhemleri üçe ayırmaktadır. Buna göre *basılı bir dirhem sikkede gümüş oranı ya fazla ya az ya da alışım ile eşit bir şekilde bulunur*. Bir sikkede gümüş oranı 2/3 veya 3/4 gibi bir oranla fazla ise bu dirhem halis gümüş dirhem olarak kabul edilir. Çünkü burada ağırlık dikkate alınır ve karışım yok hükmünde sayılır. Zaten gümüş sikkelerde mutlaka az da olsa her zaman bir karışım bulunur. Bu tür dirhemler halis gümüş gibi kabul edildiklerinden kendi cinsleriyle mübadelesinde mutlaka peşinlik ve eşitlik şartı bulunmak zorundadır. Alaşımı (gışş) gümüş oranına göre daha fazla olan *ikinci tür dirhemler* de bu ağırlığa göre değerlendirilip mağşuş hükmünde kabul edilmekte ama kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Eğer karışım sikkedeki gümüş eritmekle yanıp ayrılmıyorsa

ve yalnız bakır kalıyorsa bu sikke halis bakır sikke olarak kabul edilmektedir. Bunlar kendi cinsleri olan bakır sikkelerle ancak peşin ve eşit şekilde mübadele edilebilir. Eğer eritme neticesinde gümüş yanmaz ve bakır alaşımdan ayrışırsa bu durumda biri diğerine tabi kılınmaz ve ikisi de ayrı hükümlere tabi tutulur. Dolayısıyla bunlar halis gümüş parayla mübadele edildiğinde halis gümüş paradaki gümüş oranının mağşuş paradaki gümüş oranına göre daha fazla olması gerekmektedir. *Üçüncü tür dirhemler* de gümüş oranı ile alaşım oranı eşit olanlardır. Bunların hükmü konusunda sarrafların tecrübesine itimat edilir. Sarrafların dediğine göre gümüş ve bakır alaşımı ancak ısıtılarak birbirinden ayrıştır ve burada bakır gümüşe göre daha hızlı eriyip kaybolur. İşte bu durumda ısıtıldıktan sonra geriye kalan gümüş olursa bunu kendi cinsleriyle ancak eşit bir şekilde değiştirmek caiz olur. Eğer eşit alaşımı erittikten sonra gümüş ve bakır eşit bir şekilde kalırsa ikisi de ayrı hükmü alır (Kâsânî, 1966, 5/196-197).

Kâsânî Hanefi mezhebindeki dirhem sikkelere dair bu tasnifi aktardıktan sonra “mağşuş dirhemleri adeden borç almak caiz midir” şeklinde bir soru sorar. Sonra da her üç dirhem türüne göre bu sorunun cevabını vermeye çalışır. Gümüş oranı alaşıma göre fazla olan *birinci tür* dirhem sikkelerin ancak vezni olarak borç verilebileceğine değinir. Bunlar veznidir ve adedi olarak mübadele edilemez. Çünkü adedi olarak değişimleri mücazefeten değişim anlamına gelir ki bu caiz değildir. Bu tür dirhemlerin adedi olarak borç alınıp verilmesi de caiz kabul edilmez. Çünkü karz akdinde de bir mübadele veya en azından mübadele şüphesi vardır ve ribadan veya riba şüphesinden kaçınmak gerekir. Yine bundan ötürü keyli bir malın veznen borç alınıp verilmesi caiz kabul edilmediği, çünkü bu bir şeyin mücazefeten borç verilmesi anlamına gelir ki mübadele veya mübadele şüphesi olan bir işlemdir ve caiz değildir. *İkinci türe* gelince bunlar tağşişi gümüş oranına göre fazla olan sikkelerdir. Bunlarda insanların örfüne bakılır. İnsanlar bunları vezni olarak mübadele ediyorsa bunlar veznen, adedi olarak mübadele ediliyorsa adeden mübadele edilebilirler. *Üçüncü tür* olan eşit şekilde gümüş bakır alaşımlı sikkelerin de hükmü de birinciyle aynıdır. Çünkü sarrafların tecrübelerine dayanarak söyledikleri bu tür alaşımlarda eritme halinde bakırın gümüşten önce yok olacağı gerçeği gümüşü dikkate almayı gerektirir. Eritme sonucunda ikisi de ayrıca eşit şekilde kalırsa o zaman ayrı ayrı kendi hükümlerini alırlar. Dolayısıyla böyle gümüş ve bakır eşit bir alaşımı adeden borç alıp vermek caiz değildir. Çünkü bakırdan fels adedi olsa da gümüş veznidir ve bu tür bir tearuz durumda cevaz yerine fesad tercih edilir (Kâsânî, 1966, 5/197).

Bu üçlü tasnif içinde yer almasa da geriye bozuk para olarak kullanılan ve tamamen bakır gibi madenlere dayalı *fels* kalıyor. Kâsânî “selem” bahsinde felsin mahiyetine dair iki yaklaşım zikreder. Bunlardan birincisine göre fels “uruz” yani ticari meta olarak kabul edilir ve bundan ötürü bunlarda selem yapılabilir, tayin ile taayyün ederler ve bir felsi iki felsle değiştirmek caiz kabul edilir. Bu Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un yaklaşımıdır. İmam Muhammed ise fels-

leri semen olarak kabul ettiği için selem yapılamayacağı kanaatindedir (Kâsânî, 1966, 5/212). Felsler itibari değere sahip oldukları için borcun konusu olup tedavülden kalktıklarında (*kesad*) veya piyasada bulunmadıklarında (*inkita*) ya da değerlerindeki yükseliş (*galâ*) veya düşüş (*ruhs*) hallerinde borcun nasıl edileceği mezhep için çeşitli tartışmalara sebep olmuştur (Bkz. Gözübenli, 2015, 105-123). Özellikle enflasyonist ortamlarda paranın değer kaybına uğradığı zamanlarda paranın nominal değeri üzerinden mi yoksa borç günündeki reel değer üzerinden mi borç ödemesinin yapılacağı önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Enflasyonist ortamlarda felsler gibi itibari paraların değerindeki düşme veya yükselme durumlarında ödeminin yapılışıyla ilgili mezhep içinde iki farklı yaklaşımın olduğu ifade edilebilir. Ebu Hanife'ye göre bu tür durumlarda borçlanılan nominal değerın ifası gereklidir. Bu aynı zamanda Ebu Yusuf'un bir görüşü olarak da kaydedilir. Ebu Yusuf'tan ikinci bir rivayete göre ise alışveriş borcu ise satım günü ve ödünç borcu ise kabz günündeki kıymetin ödenmesi gerekir (Zeyneddin İbn Nüceym, t.y., 6/219). Felsler gibi itibari paraların tedavülden kalkmaları (*kesad*) veya piyasada bulunamamaları (*inkita*) durumlarında da benzer bir tavır farklılığı görülmektedir. Bu tür durumlarda da Ebu Hanife'ye göre itibari paranın semeniyet vasfı ortadan kalktığı için örneğin bir alışveriş akdi hükümsüz hale gelmektedir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise bu tür bir durumda yalnızca paranın tesliminde bir sorun ortaya çıkmaktadır ki bu durum akdi bozmamaktadır. Parayı ödeyecek kişi tedavülden kalkan veya piyasada bulunamayan paranın değerini ödemekle yükümlüdür. Ebu Yusuf'a göre alışveriş günündeki kıymetini, İmam Muhammed'e göre ise tedavülden kalktığı (*kesad*) günündeki kıymetini öder (Zeyneddin İbn Nüceym, t.y., 6/219). Enflasyonist ortamlara özgü bu tür durumlar tarih boyunca fakihleri meşgul etmiş ve bu tür sorunlara karşı cevaplar üretmeye çalışmışlardır. Nitekim 16. yüzyıl sonlarında meşhur Hanefi fakihî Timurtaşî'nin (ö. 1598) kendi dönemindeki parasal istikrarsızlığı ve paranın değerindeki değişimleri değerlendirdiği *Risâletü bezli'l-mechûd fi tahriri es'ileti tağayyurin-nukûd* isimli eseri bu konularda akla gelen ilk örneklerdendir (Bkz. Özdemir, 2017). 19. yüzyılda İbn Abidin parasal istikrarsızlık konusunda benzer sorunları yaşadığı bir dönemde Timurtaşî'nin eserine de sıkça atıf yaparak *Tenbîhu'r-rukûd alâ mesa-ili'n-nukûd* isimli eserini kaleme almıştır (Bkz. İbn Âbidin, y.y., t.y., 2/58-67).

5. EBU YUSUF VE DİRHEMİN ADEDEN MÜBADELESİ VE BORÇ KONUSU OLMASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞÜ

Gümüş dirhemlerin veznen eşit bir şekilde değiştirileceği meşhur riba hadisinin farklı versiyonlarında dile getirilmiştir. Örneğin Ebu Yusuf'un *Kitâbü'l-âsâr*'ında hadis şu şekilde yer almaktadır: "Altın altınla *veznen eşit* ve peşin olarak mübadele edilir fazlası ribadır. Gümüş gümüşle *veznen eşit* ve peşin olarak mübadele edilir fazlası ribadır. Buğday buğdayla *keylen eşit* ve peşin olarak

değiştirilir, fazlası ribadır. Arpa arpayla *keylen eşit* olarak değiştirilir, fazlası ribadır. Hurma hurmayla *keylen eşit* değiştirilir ve fazlası ribadır. Tuz tuzla *keylen eşit* olarak değiştirilir, fazlası ribadır.” (Ebû Yusuf, t.y., 183).

Hanefi kaynaklarda bu şekilde açıkça vezniligi ve keyliliği nas tarafından belirlenmiş maddelerin ebedi olarak vezni veya keyli olduğu kabul edilmektedir. Mezhep içinde kabul gören ana görüş bu olmakla beraber Ebu Yusuf’un farklı bir görüşü de mezhep kaynaklarında nakledile gelmektedir. Ebu Yusuf’un görüşü ilk dönem kaynaklarında belirsizliğini korusa da bu görüş sonraki dönem mezhep kaynaklarında yer verilmeye başlanmıştır. Kronolojik olarak klasik metinlere göre Ebu Yusuf’un bu müstesna görüşünü takip etmek mümkündür (Bkz. Dumlu, 2016, 92-98).

Ebu Yusuf’un örfe dayalı görüşü zamanla gümüş dirhemlerin giderek taşıya uğramasıyla gümüş dirhemlerin veznen değil adedi olarak mübadelesinin çıkış noktası olmuştur. Bu konuda Ebu Yusuf’un görüşüne mezhep kaynaklarında referans yapılmış ve mezhep içi zayıf bir görüş olarak nakledile gelmiştir. Tabi bu zayıf görüş olarak aktarılan görüş hiç dikkate alınmayacak veya kullanılmayacak bir görüş değildir. Nitekim mezhep içinde zahirürrivayenin yetmediği veya çözüm üretmediği noktalarda nadirürrivaye veya zayıf görüşlerin devreye girebildiği bilinmektedir. İşte bu çerçevede özellikle Osmanlı döneminde bu görüş dirhemlerin adeden mübadelesinin geçerliliği için bir dayanak noktası olmuştur. Haskefi’nin aktardığına göre Osmanlı şeyhülislamlarından Sadi Çelebi (ö. 1539) Ebu Yusuf’un kavlinden tahrir yaparak dirhemlerin adedi olarak borçlanılması ve onun vezni olarak satımını bu tahrirce binaen geçerli saymıştır (Haskefi, 1966, 5/177). Gerçi [Seydî Abdülğani] Nablusi (ö. 1731) bu tahrirce gerek olmadığı kanaatindedir. Çünkü ona göre Sultan sikkesi halinde basılmış altın ve gümüşün miktarı taraflar açısından bellidir. Burada “aded” zikri “vezn”den kinaye kabul edilmektedir. Sikkeler basılırken kesilen ufak kısımlarının cüzi ve şeri miyara dahil olmayacağı kanaatindedir (İbn Âbidin, 2020, 80). Ancak İbn Abidin buna itiraz eder ve kendi döneminde her sultanın önceki sultan dönemindeki sikkeden daha fazla kırdığını beyan eder. Önceki sikkelerin sonrakilere göre daha ağır olduğunu belirtir (İbn Âbidin, 2020, 80). Dolayısıyla vezinlerinin farklı olduğuna dikkat çeker. Bu kısımda Ebu Yusuf’un bu istisnai görüşünü bir çıkış noktası olarak gören (*muhallis*) iki Osmanlı fakihine atıf yaparak konuyu tamamlamaya çalışacağım. Bu iki fakihten birincisi 16. yüzyıl ulemasından Birgivi Mehmed Efendi (ö. 1573) ve ikincisi de 19. yüzyılın meşhur Hanefî fakihî İbn Âbidin (ö. 1836)’dir. Her iki fakih de farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda Ebu Yusuf’un bu görüşüne bir çıkış noktası olarak atıf yapmakla ortak bir noktada birleşmektedir.

16. yüzyılda Birgivi Mehmed Efendi (ö. 1573) Ebu Yusuf’un görüşüne bir çıkar yol (*muhallis*) olarak atıf yapan Osmanlı fakihlerindedir. Birgivi (Birgivi, 2011, 559) bu konuya *et-Tarikatü'l-Muhammediye* isimli eserinde “Takva ve vera-

dan olduğu zannedilen şeyler” başlıklı 3. babın “Vakıf ve vezaif ehlinin kazancından yeme konusunda sakınma ve vera” başlıklı 2. faslında yer vermektedir. Burada Birgivi “ihtiyatlı olanı alma” konusunu işlemektedir. Kendi zamanında şüpheli şeylerden kaçınma ve ihtiyatlı olanı almanın gerekliliği için dört madde sayar. Üç ve dördüncü maddelerde bizim konumuzu da yakından ilgilendiren ifadeleri kurarak şunları kaydeder:

Üç ve dördüncüsü: bedenın kıvamı ve hayatın (meaş) düzeni nakit veya yerden biten hububat cinsinden şeylerledir. Akit ve muamelelerde çoğunlukla kullanılan dirhemlerdir. Dirhemleri o kadar küçülttüler ki dört tanesi bir şeri dirhemın ölçüsüne ulaşamıyor. Fasık ve kafir hasis kimseler dirhemden (gümüşünü) kesiyorlar ta ki kesik kısmı dirhemde çoğunluk haline geldi. Böylece dirhemleri alışveriş ve borç verme ve benzeri hususlarda adedi hale getirdiler. Vezne itibar etmemeye başladılar. Şeriatta kendisine itibar edilen vezniligi terk ettiler. Gümüş şariin nassına binaen ebediyen veznidir. Örfle değişmez. Örfte itibar için nassın olmaması gerekir. EH ve İM’in görüşü böyle. Zahirür-rivayede Ebu Yusuf’a göre de böyle. Bir rivayete göre Ebu Yusuf’a göre örfte mutlak olarak itibar edilir. Gümüş ebediyen vezni olduğuna göre alışveriş ve borç işlemlerinde vezni olarak miktarı belirtilmeli. Çünkü alışveriş vs.nin sıhhati için semen miktarının -eğer işaret edilerek belirtilmiyorsa- belirlenmesi gerekir. Vezninin miktarı da adedle bilinmez, aksi de öyledir. O halde veznini belirtmediğinde alışveriş, borç ve kira benzeri sahih olmaz. Bu konuda hile ve muhallis ancak Ebu Yusuf’un zayıf rivayetine sarılmakla mümkün olur.

Birgivi’nin burada gümüş dirhemlerde yapılan taşşışler neticesinde artık neredeyse gümüşlük sıfatından çıkan dirhemlerin adedi olarak değişimine atıf yapılmaktadır. Vezniligi nasla sabit gümüş dirhemlerin adedi olarak mübadelesi ise ancak Ebu Yusuf’un zayıf görüşüne atıfla meşruiyet çerçevesine dahil edilmeye çalışılmaktadır.

Birgivi’den yaklaşık 3 asır sonra Şam’lı fakih İbn Abidin (ö. 1836) de benzer bir üslupla Ebu Yusuf’un görüşünü kendi zamanının çıkar yolu olarak yorumlamaktadır. İbn Âbidin konuyu *Neşru’l arf* risalesinde örfün şer’i delile aykırı olması durumunu ele alırken incelemektedir. Meşhur riba hadisinde geçen buğday, arpa, hurma ve tuzun ebediyen keyli, altın ve gümüşün de ebediyen vezni olduğunu vurgulayarak konuya giriş yapar. Bu maddelerden keyli olanlar için vezni, vezni olanlar için de keyli tartıya itibar edilmeyeceğini şarihlerle atıfla belirtir (İbn Âbidin, 2020, 76-77). Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ittibanın gerekli olduğu ve nassın örften daha kuvvetli bir delil olmasını buna gerekçe gösterir (İbn Âbidin, 2020, 77). Hanefi mezhebinin genel yaklaşımına bu şekilde işaret ettikten sonra da hemen Ebu Yusuf’un bu konudaki farklı yaklaşımını gündeme getirir. Ebu Yusuf’un mutlak olarak örfte itibar edileceğine dair yaklaşımının nassı terk ve örfte binaen faize cevaz verme gibi hatalı bir şekilde yorumlanma ihtimalini gündeme getirerek buna karşı çıkar (İbn

Âbidin, 2020, 77-78). İbn Abidin'e göre Ebu Yusuf bu görüşüyle aslında nassı örf ile talil etmek istemiştir. O dönemdeki âdet buğday, arpa, hurma ve tuzun keyli, altın ve gümüşün vezni olmasına binaen nass bu şekilde gelmiştir, aksi olsaydı nas da ona göre varit olacaktı. Böyle olunca adetin değişmesiyle hüküm de değişir (İbn Âbidin, 2020, 78). Bunlara işaret ettikten sonra İbn Âbidin, konumuzla ilgili olarak Ebu Yusuf'un görüşüne şu şekilde kurtarıcı bir görüş olarak atıf yapar; "Buna göre insanlar dirhemle dirhemle mübadelesinde ve borç alıp verilmesinde zamanımızdaki gibi adedi olarak işlem yapmayı âdet edinseler bu nassa muhalif olmaz. Allah Ebu Yusuf'tan razı olsun! Zamanımızda çok büyük bir riba kapısını kapamıştır!" (İbn Âbidin, 2020, 78) Çünkü İbn Âbidin'e göre kendi zamanında altın ve gümüş sikkelerin vezinleri birbirinden farklıdır. Örneğin bir kimsenin "Cihadi Mahmudi altın sikke" ile "Adli altın sikke"yi mübadele etmesi halinde bu iki altın sikke türünün vezinleri birbirine eşit değil farklıdır. Bu tür durumlar dikkate alındığında Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in veznen eşitlik şartı itibara alındığında bu zamanın bütün akitlerinin fasit olması gerekecektir. Halbuki insanlar alışverişlerinde bu tür küçük vezin farklılıklarına itibar etmemektedir. Ağır vezinli para birimiyle borç alıp daha hafifiyle ödeme yapabilmektedir (İbn Âbidin, 2020, 81). Bütün bunlar dikkate alındığında Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşü kendi zamanı için büyük zorluk taşımaktadır. Daha önce de değindiği gibi Ebu Yusuf'un görüşü ise kendi zamanı için kurtarıcı bir görüş olarak durmaktadır.

SONUÇ

Hanefi mezhebinde karza konu olan mallar misli ve tüketilebilen mallardır. Misli mallar da vezni ve keyli mallar ile birimleri birbirine yakın büyüklükte olan mallardır (*adediyât-ı mütekâribe*). Hanefi mezhebinin genel yaklaşımı naslarda vezniligi ve keyliliği belirtilmiş malların ebediyen bu ölçü birimlerine tabi olduğu yaklaşımıdır. Yani riba hadisinde geçen altın ve gümüşün ebediyen vezni; buğday, arpa, hurma ve tuzun da ebediyen keyli olduğu hususunda ittifak vardır ve mezhep içinde kabul gören görüş budur. Bir rivayete göre Ebu Yusuf'un görüşü de bu yöndedir. Ancak Ebu Yusuf'tan bu konuda bir rivayetle farklı bir görüş aktarılmıştır. Bu görüş her ne kadar zayıf, şaz ya da benzer şekillerde zayıf olarak görülmüş olsa da zamanı geldiğinde örfün geldiği noktayı izah etme anlamında hayli kullanışlı bir rivayet olmuştur. Nitekim 16. Yüzyılda Birgivi Mehmed Efendi, 19. Yüzyılda İbn Abidin kurtarıcı bir görüş olarak bu rivayete atıf yapmışlardır. Böylece Ebu Yusuf'un görüşü farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda dönemin örfünü açıklamak üzere kurtarıcı bir görüş (*mu-hallis*) olarak ön plana çıkmıştır. Ebu Yusuf'un temel metinlerde zayıf olarak geçen görüşü zamanı geldiğinde dirhemlerin veznen değil adedi olarak mübadelesinin bir gerekçesini teşkil etmiştir. Bu da metinlerde aktarılagelen ve ister zayıf ister şaz olarak nitelensin mezhep imamlarından gelen nakillerin zamanı

geldiğinde çağın gerekliliklerini açıklama ve ona göre amel etme konusunda nasıl işlevsel olabildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alâeddin Semerkandi. (1994). *Tuhfetül-fukaha*, Beyrut: Dârül-kütübî'l-ilmîyye.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1976). *Hukuku İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, I-VIII.
- Birgivi. (2011). *et-Tarikatü'l Muhammediye ve's-siretü Ahmedîye*, Dımaşk: Darül-kalem.
- Burhaneddin İbn Mâze.(2004). *el-Muhitü'l-burhânî*, Beyrut: Dârül-kütübî'l-ilmîyye, I-IX.
- Cessas. (2010). *Şerhu Muhtasari't-Tahavi*, thk. Said Bektaş, Beyrut: Darülbeşairi'l İslâmiyye, I-VIII.
- Dumlu, E. (2016) "Ebu Yusuf'un 'Örfe Dayalı Nassın Örf Değiştiğinde Değişebilirliğine' İlişkin Görüşünün Tespit ve Tetkiki", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28, 81-116.
- Ebü Yusuf. (t.y.). *Kitâbü'l-âsâr*, tashih ve talik: Ebu'l Vefa, Beyrut: Dârülkütübî'lilmîyye.
- Gözübenli, B. (2015) "İslam Hukuk Kültüründe Para", *Para, Faiz ve İslam: Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul: Ensar, 85-132.
- Haskefî. (1966). *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu tenvîri'l-epsâr (Hâşiyetü İbn Abidin ile birlikte)*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-VI.
- Heyet. (t.y.) *el-Fetâvâ el-hindîyye*, Mısır: el-Matbaatü'l kübra li-emiri bulak Mısır, I-VII.
- İbn Âbidin, *Resâil-i İbn Âbidin*, y.y., t.y., I-II.
- İbn Âbidin. (1966) *Reddü'l-muhtâr ala'd dürri'l-muhtâr*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-VI.
- İbn Âbidin. (2020). *Neşru'l-arf fi binâi ba'zı'l-ahkâmi ale'l-urf*, thk. ve tlk. Salah Muhammed Ebu'l Hac, Amman: Merkezü Envârî'l Ulemâ li'd-dirâsât.
- İbnü'l-Hümâm. (1970). *Fethu'l-kadîr*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I-X.

Kâsânî. (1966). *Bedâiü's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*, Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, 1966), I-VII.

Özdemir, Ş. (2017). *16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Serahsi. (t.y.). *el-Mebcut*, Beyrut: Dârülmariife, I-XXXI.

Sirâceddin İbn Nüceym. (2002). *en-Nehrü'l-fâik*, thk. Ahmed Azv İnâye, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III.

Suğdi. (1984). *en-Nutef fi'l fetâvâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Zeyneddin İbn Nüceym. (t.y.) *el-Bahrü'r-raik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dârülkita-bi'l-İslâmi, t.y, I-VIII.

Extended Abstract

In a classical fiqh, lending is called as a “qard”. In fact, the qard transaction is in the nature of a forward exchange of money with Money, and it is a transaction in which interest can occur according to the rules of “sarf transaction”. Due to this nature of process it is seen that the issues of qard are mostly dealt with in “sarf transaction” in fiqh manuals. Sugdi (1068), one of the Hanefi jurist, expresses this concisely and points out that “sarf” is divided into two section; “sarf in buyu” and “sarf in qard”. In terms of rules of “qard”, it is an exchange of cash Money and forward Money that can lead to interest in İslam. But it is not considered illegal, but commonly considered legal because of the Quran and Sunna. Therefore, instead of being seen purely exchange transaction, qard is seen in totally different state; in the beginning when it is given qard is considered as a gift, and while taking the Money back, this time it is considered exchange. This is a comment which was developed to disable interest comment. On the other hand, Qarz transaction take place only in expendable items. However just because a good is consumable doesn't mean that it can be subject to “qard”. This consumeable item also should be from the fungible goods (*misli eşya*). According to Hanafi Mazhab, this fungible goods are in three categories: 1. Goods measured in grams (*Vezniyat*) 2. Goods measured by volume/capacity. (*Mekilat*) As Serahsi pointed out that whatever consumeable items are seized and consumed, these items should be given back as a fungible goods.

According to Hanafi theory, in the classical “riba” narration consist of items measured in grams and measured by volume/capacity. From six items in the text, Gold and Silver are measured in grams; and wheat, barley, date and salt are measured by volume. Hanefites see that the characteristics of these

goods don't change anytime. For instance gold would be measured in grams forever as well as barley would be measured by volume *forever*. So this kind of exchange of goods can fall into riba so that Muslims should pay attention.

The main problem this hadith leads that in a time the characteristics of goods are changing. For instance wheat was measured by volume at the time of the prophet (pbuh) but now it is measured in tonnage. Or *Dinar* and *Dirhem* was usually being exchanged in grams, but after a time it was necessity to exchange them by pieces (*adeden*). So the main question arises here: Do two people give to one another Dinar or Dirhem not in measured by grams but by pieces (*adeden*)? Is this also available for loans and debts?

This article tries to elaborate this issue and present an outlook for the readers. According to general Hanefi Theory, this kind of goods are exchanged according to their unit of measurement that was defined in the hadiths. For instance one cannot take loan a "keyli dirhem" and "vezni wheat". Because their unit of measurement are determined by nass. Nass determined for dirhem "vezn" and for wheat "keyl".

Although a general theory is like above mentioned, there is a disagreement between Hanefi scholars. Abu Yusuf acknowledges that this rule could be changed. According to him, dinar could be exchanged with "keyl" and any wheat could be exchanged with "vezn". According to this view one also can give or barrow dirhem or dinars not "veznen" but "adeden".

According to my article, in two main cases fukaha see this Ebu Yusuf's view as a redeemer. One is Birgili Mehmed Efendi (d. 1573) from 16th century and other is İbn Abidin (d. 1836) from 19th century. I try to put in context this scholar's view.

